

УДК 94(474.5):355.426]"1432/1438"

ОШМЯНСЬКА БИТВА 1432 Р.

Вадим СТЕЦЮК

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка*

У статті розглядаються стратегічні, оперативні й тактичні аспекти Ошмянської битви 8 грудня 1432 р. – однієї з двох ключових битв громадянської війни у Великому князівстві Литовському 1430–х рр. між прибічниками претендентів на великокняжий престол Свидригайла Ольгердовича і Сигізмунда Кейстутовича, що фактично представляли слов'янську та литовську частини держави.

Ключові слова: Ошмяни, Велике князівство Литовське, громадянська війна 1432–1438 рр.

Ошмянська битва 1432 року – одна з найменш досліджених сторінок громадянської війни в Великому князівстві Литовському 1431–1436 рр., яка продемонструвала рівність сил претендентів на віленський престол князів Свидригайла Ольгердовича й Сигізмунда Кейстутовича та змусила обидві сторони шукати нові ресурси для завоювання військової переваги. На жаль, історіографія цієї яскравої військово-політичної події надзвичайно обмежена – відносно детальна характеристика битви дається лише в сучасній монографії Сергія Полехова [10] і книзі польського історика XIX – початку XX ст. Анатолія Левицького [16]. Крім того, слід відзначити епізодичні згадки в працях Володимира Борзаковського [2], Михайла Грушевського [6], Леонтія Войтовича [3] і багатотомній «Історії Білорусі» (автор відповідної глави – Геннадій Саганович) [4]. Показово, що в багатьох фундаментальних працях з історії Великого князівства Литовського відсутня навіть згадка про битву [8; 11]. Крім того, більшість зі згаданих авторів аналізували різні політичні аспекти історії битви, такі як етнічний і конфесійний склад армій, залучення кожним з претендентів на престол зовнішніх союзників – Польського королівства, Тевтонського ордену (з його складовим елементом – Лівонським орденом), Тверського князівства, татар. При цьому, чисельність армій, їхній склад і

озброєння, чисельність втрат залишалися на периферії дослідницьких інтересів.

Не вдаючись у питання назрівання внутрішнього конфлікту в Великому князівстві Литовському, відзначимо кілька важливих моментів. По-перше, прихід до влади великого князя Свидригайла загострив протистояння між литовською і слов'янською частиною держави Гедиміновичів: новий монарх сприймався як представник православної частини великого князівства, попри його католицьке віросповідання; на адресу Свидригайла постійно звучали звинувачення в підвищенні «схизматиків».

По-друге, смерть великого князя Вітовта (1392–1430) підштовхнула польську владу до активізації експансії на Схід, результатом чого стала польсько-литовська війна 1430–1431 рр. за володіння Волинню і Поділлям. Іншим важливим каменем спотикання стала позиція великого князя в назріваючий конфлікт Польщі з Тевтонським орденом – Свидригайло не лише не підтримав плани війни з орденом, а й заявив про готовність завдати спільно з татарами удар в тил польським військам у разі війни.

У ніч на 1 вересня 1432 р. в Опшянах було скоєно напад на Свидригайла, котрий з дружиною і оточенням їхав у Брест на зустріч з Ягайлом. Організатором нападу був князь Сигізмунд Кейстутович, що правив в той час в Стародубі, та князь Семен Гольшанський. Будучи попереджений Івашком Міндовідовічем, Свидригайло зміг утекти, але його дружина і придворні опинилися в руках його супротивників.

Проголошення великим князем Сигізмунда Кейстутовича поклато початок громадянській війні у Великому князівстві Литовському. При цьому в політичному центрі держави – литовських землях (включаючи Вільно, Троки, Ковно, Жемойтську землю) – утвердилася влада Сигізмунда, якого підтримала феодальна верхівка. Водночас Свидригайло спирався на слов'янські землі великого князівства (хоча, як справедливо зазначає Г. Саганович, і на етнічних литовських землях соціальні низи переважно були прихильниками Свидригайла [4, с. 160]), а його основною оперативною базою стала Полоцька земля. Проте, навіть контролюючи значні

території, Свидригайло був змушений вступити в боротьбу за центр держави.

Кампанія 1432 р. загалом носила досить пасивний характер з обох сторін, очевидно, пов'язаний з пошуком зовнішніх союзників, зосередженням військ і спробами позбавити суперника влади за допомогою змовницьких дій. Зокрема, наприкінці жовтня – на початку листопада у Вільно було розкрито змову, до якої були причетні тракайський воєвода Явн, великий маршалок Румбольд, староста жемайтський Михайло Кезгайло та інші особи [5, с. 280].

Вже у вересні війська Свидригайла провели обмежений наступ, незабаром відступивши в напрямку Полоцька. Паралельно князь розгорнув активну дипломатичну діяльність, намагаючись залучити на свою сторону правителів сусідніх держав. Головним союзником поваленого князя став великий князь тверський Борис, із сестрою якого був одружений Свидригайло. Тверський князь погодився надіслати на допомогу Свидригайлу військовий контингент, який очолював його брат – Городенський князь Ярослав. Окрім того, велося активне листування з магістром Лівонського ордену, котрий також обіцяв надати допомогу – хрестоносці були зацікавлені в підтримці Свидригайла як союзника в протистоянні з Польським королівством.

У листопаді Свидригайло почав новий наступ на столицю Великого князівства Литовського. Ян Длугош (XV ст.) стверджує, що армія Свидригайла налічувала 20 тис. воїнів [14, s. 91]. Його слова підтверджує Никифоровський літопис середини XV ст., де написано, що «Свидригайло зібрав силу многу» [9, с. 34]. Мацей Стрийковський (друга половина XVI ст.) визначає чисельність армії великого князя руського в 50 тис. осіб [19, s. 187], а «Літопис Биховця» (XVI ст.) називає цифру в 40 тис. своїх воїнів і стільки ж, надісланих тверським князем [7, с. 152].

Всупереч твердженням літописців, очевидно, військо, яке наступало на Вільно, навряд чи представляло собою значну силу: безсумнівно, що в цьому випадку маємо справу з традиційним для середньовічних джерел перебільшенням. Нагадаємо, що основні сили прихильників Свидригайла залишалися на Поділлі, де князь Федір Несвицький вів активні

операції проти поляків, і на Волині, де тривала боротьба за прикордонне Олесько. Крім того, за час осіннього бездоріжжя прихильники Свидригайла з Волинської, Київської та Подільської земель просто не встигли б перекинути значну кількість військ і прибути на допомогу великому князю.

Свидригайло встиг зібрати війська зі своїх північних володінь – Полоцької, Вітебської, Смоленської і Мстиславської земель. Непрямим доказом присутності у війську великого князя контингентів тільки з цих земель є список князів, які потрапили в полон до Сигізмунда. Згідно з повідомленням Никифоровського літопису XV ст., в полон потрапили Юрій Лугвеньович (правитель удільного Городецького князівства, що входило до складу Полоцької землі), друцький князь Василь Семенович Красний (очоловав Друцьке князівство, частину Полоцької землі) і його брат Дмитро Семенович Зубревицький, а також князь Федько Одінцевіч (за припущенням Л. Войтовича, або належав до числа друцьких князів, або очоловав якийсь інший уділ на Смоленщині) [3, с. 426].

Непростим завданням є також підрахунок реальної чисельності військ Свидригайла. Наприклад, А. Левицький, попри детальний критичний розбір різних аспектів кампанії 1432 р., загалом погоджується з Длугошем щодо оцінки чисельності військ Свидригайла в 20 тис. воїнів [16, с. 160].

С. Полехов висловлює припущення, що Сигізмунд «у своєму розпорядженні мав значно менші сили, ніж Свидригайло», водночас зазначає, що лише польський контингент, переданий в розпорядження молодшого Кейстutowича, нараховував шість тис. вояків [10, с. 309]. Нам здається непереконливим посилення на лист Сигізмунда Кейстutowича до великого магістра Пауля фон Русдорфа, в якому князь стверджує, що переміг суперника «з небагатьма нашими людьми» – з огляду на значення позиції Тевтонського ордена для конфлікту в Великому Князівстві Литовському, обидва претенденти на престол неодноразово в листах до магістра перебільшували свої здобутки. Доказом обмеженості сил Свидригайла може служити той факт, що великий князь, відповідно до твердження всіх літописців, протягом тижня стояв табором в районі Ошмян, не наважуючись наступати на столицю [7, с. 152; 9, с. 34]. На нашу

думку, це переконливо доводить усвідомлення ним обмеженості власних сил і бажання дочекатися підходу лівонських підкріплень.

Навряд чи чисельність кожної армії становила більше 6–8 тис. воїнів. Для порівняння зазначимо, що в Грюнвальдській битві, за підрахунками Стефана Кучинського, брали участь 15–18 тис. воїнів Великого князівства Литовського, при цьому зосередження таких значних сил потребувало цілого ряду складних логістичних операцій, а також напруження всіх сил держави [15, s. 154].

На нашу думку, доречно порівняти армії, що брали участь в Ошмянській битві, з арміями Свидригайла і Сигізмунда, які брали участь в битві під Вількомиром в 1435 р. Попри максимальне напруження сил, під Вількомиром кожна зі сторін змогла виставити близько 15 тис. воїнів, з яких близько половини становили іноземці – поляки, чехи-гусити, лівонські лицарі та татари [18, s. 37–38].

Варто також зупинитися на соціальному складі армій, особливо армії Свидригайла. Безумовно, основу її склали особисті війська великого князя й дружини удільних князів. Однак Д. Александров і Д. Володіхін відзначили, що саме за часів Свидригайла відбулися кардинальні зміни в соціальному становищі полоцьких міщан – вони отримали право володіння землею на умовах участі в земському кінному ополченні нарівні з боярством і утримання в порядку укріплень міського замку [1, с. 32]. На жаль, оскільки даний привілей Свидригайла відомий лише в переказі XVI ст., наразі важко точно визначити час його дарування полочанам. Проте наважимося припустити, що якісь міські контингенти великий князь, який бажав в максимально стислі терміни зосередити якнайбільше військ, дійсно використовував в осінньо-зимовій кампанії 1432 р.

Також варто відзначити, що, за твердженням Яна Длугоша, в армії Свидригайла були присутні татари [14, s. 91]. Однак із зазначених вище причин видається малоімовірним підхід до Свидригайла татар з Північного Причорномор'я. Більше ймовірним є варіант участі в битві служилих литовських татар, проте навряд чи їхня кількість могла бути значною.

На чолі своєї армії Свидригайло виступив з Полоцька на Вільно, рухаючись по широкій дузі, вигнутій в південному напрямку. Пояснити подібний маршрут можна кількома факторами: а) бажанням обійти Нарочанську групу озер, що перегороджують прямий шлях від Полоцька до Вільно; б) очікуванням підкріплень з південних областей держави та від Тевтонського ордену (згідно зі свідченнями сучасників, на момент битви лівонці знаходилися на відстані одного денного переходу від Ошмян); в) наміром ліквідувати вірні Сигізмунду гарнізони, які загрожували залишитися в тилу армії Свидригайла.

На жаль, джерела практично не описують хід самої битви. Польськомовний текст «Хроніки» Длугоша згадує про побудову обох армій в «шеренги» [14, s. 91]; на жаль, в нашому розпорядженні не було цього ж тексту латиницею, але, безумовно, що в цьому випадку мова йде про якесь бойове шиккування. Псковський літопис вказує, що бій йшов весь день і завершився з настанням темряви [12, с. 65]. Більшість джерел єдині в тому, що бій був запеклим і обидві сторони неодноразово перехоплювали ініціативу [7, с. 152; 9, с. 34]. Після цього армія Сигізмунда Кейстуовича залишилася «стояти на костях», а Свидригайло відступив назад до Полоцька [12, с. 65].

Длугош і «Хроніка» Мацея Стрийковського стверджують, що армія Свидригайла втратила 10 тис. воїнів убитими і ще чотири тисячі – полоненими [14, s. 92]. Цифри ці, попри їх безумовно недостовірний характер, надзвичайно промовисті. Якщо врахувати, що загальну чисельність військ Свидригайла Стрийковський визначає в 50 тис. чоловік, то навіть згідно з його даними великий князь втратив не більше 30% своєї армії. Таким чином, твердження автора щодо панічної втечі Свидригайла в Київ виглядають відверто непереконливими. Швидше за все, цифра втрат запозичена хроністом у Яна Длугоша без будь-якого критичного аналізу.

Безсумнівним залишається факт загибелі або полону багатьох воєначальників армії Свидригайла. Як уже було згадано, в ході битви війська Сигізмунда захопили в полон кількох князів (Юрія Лугвеньовича, Василя Семеновича

Красного, Федька Одинцевіча), а також віленського воєводу Дедіголда [9, с. 34].

Літописці оцінюють результат битви як перемогу Сигізмунда Кейстutowича. Однак варто зазначити, що якщо в тактичному плані Ошмянську битву дійсно можна вважати виграною Сигізмундом, то в стратегічному плані жодна зі сторін не змогла добитися істотної зміни ситуації на свою користь. Розміри територій, підконтрольних кожному претенденту на престол, не змінилися. Незмінною залишилася і чисельність військ кожної зі сторін – навіть якщо втрати армії Свидригайла були значними, вони лише частково скоротили чисельність його військ, переважно діючих в південній частині держави. Однак, твердження літописів про втрати «великого князя руського» варто вважати перебільшеними.

Про незмінність положення сторін після битви яскраво свідчить відмова Сигізмунда від переслідування відступаючого противника. Також вельми показовим є той факт, що частину полонених Сигізмунд був змушений демонстративно «пробачити» та прийняти до себе на службу. Очевидно, цей крок був одним з багатьох, спрямованих на залучення на бік Сигізмунда представників «руської партії».

Таким чином, битва під Ошмянах продемонструвала рівність сил суперників, змусивши їх перейти до нової тактики – вже на початку 1433 р. обидві сторони перейшли до партизанської війни, активно здійснюючи набіги на територію противника.

Список джерел та літератури

1. Д. Александров, *Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI веках*, Москва 1994, 133 с.
2. В. Борзаковский, *История Тверского княжества*, Санкт-Петербург 1876, 151 с.
3. Л. Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000, 649 с.
4. *Гісторыя Беларусі: Беларусь у перыяд Велікага Княства Літоскага*, под. ред. Ю. Бохан, Мінск 2008, т. 2, 688 с.

5. Э. Гудавичюс, *История Литвы: С древнейших времен до 1569 г.*, Москва 2005, т. 1. 679 с.
6. М. Грушевський, *Історія України–Руси*, Київ 1993, т. 4, 544 с.
7. *Летопись Быховца*, [в:] *Полное собрание русских летописей. Хроники: Литовская, Жмойтская и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного*, отв. ред. Б. Рыбаков, Москва 1975, т. 32, с. 128–173.
8. М. Любавский, *Очерк истории Литовско–Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва 1915, 401 с.
9. *Никифоровская летопись*, [в:] *Полное собрание русских летописей. Летописи Белорусско-Литовские*, под. ред. Н. Улащик, Москва 1980, т. 35, с. 19–35.
10. С. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30–е годы XV века*, Москва 2015, 712 с.
11. А. Пресняков, *Литовско-Русское государство*, Мінск 2012, 296 с.
12. *Псковская летопись, изданная на иждивении Общества истории и древностей Российских при Московском университете*, под. ред. М. Погодина, Москва 1837, 280 с.
13. *Супрасльская летопись*, [в:] *Полное собрание русских летописей. Летописи Белорусско-Литовские*, под. ред. Н. Улащик, Москва 1980, т. 35, с. 36–67.
14. J. Długosz, *Rochniki chyli kroniki sławnego krolewstwa polskiego*, Warszawa 2009, 407 s.
15. S. Kuczyński, *Bitwa pod Grunwaldem*, Katowice 1987, 216 s.
16. A. Lewicki, *Powstanie Swidrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892, 389 s.
17. T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego. Panowanie Swidrygiełły i Zygmunta*, Wilno 1840, t. 7, 169 s.
18. J. Skrzypek, *Bitwa nad rzeką Świętą*, «Studium historyczno-wojskowe» 1938, t. 10, zesz. 1, s. 29–58.
19. M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkich Rusi*, red. Mikolaja Malinowskiego, Warszawa 1846, 572 s.

ОШМЯНСКАЯ БИТВА 1432 Г.

Вадим СТЕЦЮК

*Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана
Огиенко*

В статье рассматриваются стратегические, оперативные и тактические аспекты Ошмянского битвы 8 декабря 1432 - одной из двух ключевых сражений гражданской войны в Великом княжестве Литовском 1430-х гг. Между сторонниками претендентов на великокняжеский престол Свидригайло Ольгердовича и Сигизмунда Кейстутовича, фактически представляли слов " янскую и литовскую части государства.

Ключевые слова: Ошмяны, Великое княжество Литовское, гражданская война 1432-1438 гг.

BATTLE OF ASHMYANY (1432)

Vadym STECIUK

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

The article deals with the strategic, operational and tactical aspects of the battle of Oshmyanskaya on December 8, 1432 - one of the two key battles of the Civil War in the Grand Duchy of Lithuania in the 1430's between the supporters of the contenders for the throne of Svidrigail Olgerdovich and Sigismund Keistutovich, who actually represented the words' Lithuanian and Lithuanian parts of the state.

Keyword: Ashmyany, Grand Duchy of Lithuania, civil war 1432-1438.